

İSLAMDAN ƏVVƏLKİ DÖVRLƏRƏ AİD QƏDİM ƏRƏB YAZILI ABİDƏLƏRİ

Xülasə

Hər hansı bir xalqın keçdiyi tarixi yol haqqında məlumatları ilk növbədə maddi sübutlar hesab olunan yazılı abidələr verir. Bu məqalə İslamla birgə tarix səhnəsinə çıxan, dünyanın qədim xalqlarından hesab olunan ərəb xalqının qədim yazı nümunələrinə aid olan yazılı abidələrə həsr olunmuşdur. Burada İslamdan əvvəlki dövrdə ərəblərdə yazılan olan münasibət, ərəb yazısının keçdiyi inkişaf yoluna qısa nəzər salınır, ərəb epigrafiyasının ən mühüm yazılı abidələri, onların tədqiqi, hal-hazırda alyazma və yazılı abidələrin rəqəmsal resursları araşdırılır, onlar haqqında məlumat verilir.

Açar sözlər: ərəb yazısı, kitabələr, alyazmalar, əl-Zəbəd, əl-Uveys

Giriş. Yazısı olmayan xalqların ədəbi-lingvistik mədəniyyəti yalnız şifahi nitqə yaşadıqlarından məhv olub sıradan çıxmış təhlükəsi ilə daha çox üzləşir. Bu, ümumbəşəri prosesdir, və tarix dəfələrlə bunun şahidi olmuşdur. Məhz yazının olmaması səbəbindən bütöv-bütöv mətnlər itmiş, onları yaradan tayfaların, qəbilələrin, xalqların tarix səhnəsindən çıxması ilə onlar da yox olmuşdur [1, s.13].

Qeyd edək ki, ərəb xalqının mədəniyyəti, tarixi, həyatı, adət-ənənəsi haqqında faktiki sənədlər olan qədim yazı nümunələrinin aşkar olunması, öyrənilməsinə xidmət ilk olaraq qərb sayyahları, xüsusilə XVIII əsrdə fəaliyyətə başlayan Alman və fransız tədqiqatçalarına aiddir.

Qədim ərəb tarixini tədqiq edən Taufiq Bru məşhur ərəb tarixçisi Cavad Əliyə istinadən qeyd edir ki, tarixçilərin rəyində əsasən, qədim ərəb tarixinin öyrənilməsi hələ də qədim yazılı abidələrin aşkarlanması, oxunmasının başa çatmaması səbəbindən qaranlıq qalmaqda davam edir. Qədim dövr ərəb tarixinin öyrənilməsinə çətinlik yaradan səbəblərdən biri sonrakı dövrlərdə müsəlman tarixçilərinin onlara gəlib çatdıran cahilliyyə ərəblərinin xəbərlərini rəvilərin dilindən eşitdikləri kimi təsvir edərkən, onları araşdırmağa, nəzərdən keçirməyə cəhd

göstərməmələridir. Onlar İslam tarixinin yazılması ilə məşğul olmuş, İslamdan əvvəlki tarixin yazılmasında yan keçmişlər [2, s.10]. Bu vəziyyət miladi 18-ci əsrdə şərqşünas tədqiqatçıların qədim ərəb tarixini öyrənmək üçün Ərəbistanın cənub hissəsində araşdırmalara başladığı vaxta qədər davam etdi [3, s.12-13].

Əsrlər boyu belə bir ray yayılmışdır ki, cahilliyyə dövrü hər bir mədəniyyətdən, inkişafdan uzaq cahillik, savadsızlıq, vəhşilik dövrüdür. Ərəb ölkələrinin hər tərəfində qədim mədəniyyətdən xəbər verən yazılı abidələrin, kitabələrin tapılmamasından sonra mənzərə dəyişir. Onların bəziləri cahilliyyəti, savadsızlığı, cahilləti təsvir etmək üçün quran ayələrinə istinad edirlər. Cahilliyyə dövrü ərəb şeirinin tədqiqatçısı Nəsrəddin əl-Əsəd ərəblərin cahilliyyə ilə bağlı olan 3 Quran ayəsinə (الجمعة ٢٠، عمران ٧٥،٢٠) nəzər salaraq deyir:

عبر عن هذا الوصف بالامية لا يعني - في رأينا - الامية الكافية ولا العلمية، وانما يعني الامية الدينية، اي أنهم لم يكن لهم قبل القرآن الكريم كتاب ديني، ومن هنا كانوا اميين دينيا، ولم يكونوا مثل " أهل الكتاب" من اليهود والنصارى، الذين كان لهم التوراة والانجيل

Fikrimizcə, savadsızlığın bu təsviri ni yazdı, na də elmi savadsızlıq mənasını vermirdi. Bu, dini savadsızlıqdır. Yəni onların (xristian və yə-

hududlardan olan kitab əhlindən qeyriləri nəzərdə tutulur) Quranı-Kərimdən əvvəl dini kitabları yox idi. Buna görə dini baxımdan savadsız idilər. Onlar İncil və Tövrət kitablarına malik yəhudi və xristianlardan olan "kitab əhli" kimi deyildilər [4, s.44-45].

Alim İsrail Vilfensov "Sami dillərinin tarixi" əsərində qeyd edir ki, İslamdan əvvəl ərəb ölkələrində yazı yayılmamışdı. Çox az adam yazmağı və oxumağı bacarırdı. Buna görə təbii ki, onların mühüm xəbərləri, yüksək səviyyəli sifiri istedadlarının məhsulları yazıya alınmamışdır. Təbii ki, məhz buna görə çox az sayda yazılı abidə bizə gəlib çıxmışdır. Bu da qədim dövrlərin tədqiqi zamanı çətinliklərə səbəb olur [5, s.170-171].

Ərəbdilli qədim yazılı abidələr. Muhammad Abbas Homudə qeyd edir ki, qərblilərimiz ərəb mədəniyyətinin vətəni hesab olunan şimal və cənubi Ərəbistan ərazisində bu yazılı abidələri tapmış, şəkillərini çəkib, öz tədqiqatlarının obyektini kimi tədqiq etməyə, əldə olunan materialları kitab şəklində və ya Şərqi tədqiqinə həsr olunmuş jurnallarda dərc etməyə başlamış, sonralar onların bu yollarını müəsləman ərəb alimlərindən Muhammad Taufiq, Xəlil Nami, Əhməd Fəxri və yəmənlilərimiz Əhməd Hüseyn Şərifəddin davam etdirmişlər. Sonuncu yəmənlilərimiz bir neçə Avropa dilini gözəl bildirən ona qədim yazıların, kitabələrin oxunması üçün qərblilərimizə imkan vermişdir [6, s.27].

Alimlər ərəb ölkələrinin cənubunda və əl-Ula, Mədəin Salihdən Hərran ölkələrinin şimalındakı uzanan şimal ərəzilərində çoxsaylı yazılar aşkarlamışlar. Cənub hissəyə gəldikdə, bu gündəkdə maini, qatbənə, səbai, himyari və digərlərinə aid olan 7 min yazı üzə çıxartmışlar. Həmin yazılar məlum ərəb yazısından çox uzaqdır. Şimal ləhcələrinə gəldikdə, onlara İslamdan əvvəl ərəblərin mədəni, dini vəziyyətləri haqqında zəif, kiçik məlumatları özündə əks etdirən lihyən, somud, səfa yazılarında rast gəlinmişdir [7, s.54].

Alimlərin yazılı abidələrin tədqiqi əsasında yekdilliklə gəldikləri rəy - ərəb yazısının öz mənbəyini götürdüyü nəbatil yazılı abidələrinin

yazıldığı yazının arami yazısına yaxın olmasıdır. Bu yazılı abidələr nəbatilərin Hicazın şimalından Hicr şəhərindən Suriyanın cənub hüdudlarından Hicr şəhərindən Bütüyanın cənub hüdudlarından yaşadıqları bütün ərəzilərində, onların paytaxtı Petrada miladdan əvvəl birinci əsrdən miladdan sonra üçüncü əsrdə uzanan dövrdə aiddir. Bundan başqa Sina yarımadasında 3 minədək yazılı abidə tapılmışdır [8, s.89].

Şauqi Dayf qeyd edir ki, Ərəbistan yarımadasının cənubu, mərkəzi və şimalında karvan yolları, çobanlardan olan peşakar və ya qeyri-peşakar yazılı kitabələr vardır. Bu daşların üzərində onlar ibadət etdikləri və onları qoruyan tanrıların adlarını, bəzən də onlara kasidkləri qurbanları qeyd edir, bəzən də qəbilələrin üzərində öz adlarını, tayfalarının adını və vəfat edən adamların əməllərini, bəzi qanun və qaydalarını yazırdılar [9, s.32].

Çox güman ki, İslamdan əvvəl Ərəbistan yarımadasının mərkəzində məskunlaşan tayfalar arami və yunan dillərindəki sənədlərlə tanış olduqları kimi, qonşu region xalqlarının yazı sistemləri, dilləri ilə təmsil olunmuş, həmçinin şimal ərəb (arami və nəbatil) və cənub ərəb (səbai, himyari) epigrafiyası ilə tanış idilər.

Hal-hazırda Ərəbistanın şimal və cənub epigrafiyası kifayət qədər yaxşı öyrənilmişdir. Dərc olunan, təsvir olunan alyazmaların sayı illəndən-illə artır [10, s.111].

Jozeף Naveh qeyd edir ki, beşinci əsrə aid Nəbatil kitabələri hələ də məlum deyil. Lakin ərəb yazısının erkən dövrünü təmsil edən, altıncı əsrə aid 3 kitabə mövcuddur. Bunlar arasında erkən ərəb İslam kitabələri arasında Zəbəddən 512-ci əsrə aid edilən üçdilli (yunan-suriyanı-ərəb), Hərrandan 568-ci əsrə aid edilən ikidilli (yunan-ərəb), Ummu əl-Cəməldəki tarixi məlum olmayan, lakin altıncı əsrə aid edilən kitabələr ərəb yazısının tarixi, inkişafı, onun mənbəyi haqqında alimlərin qəti rəyə gəlmələrinə kömək etmişdir. Qeyd etdiyimiz sonuncu abidədəki erkən İslam ərəb yazısı ilə dördüncü əsr nəbatil yazısı arasında əlaqə vardır [11, s.160; 12, s.1-16].

Qədim ərəb alyazmalarının tədqiqi ilə məşğul olan 1904-1905 və 1909-cu illərdə Prinston Universitetinin arxeoloji ekspedisiyası Şərqi öyrənmək üçün Suriya ərəzisinə yollanırdı.

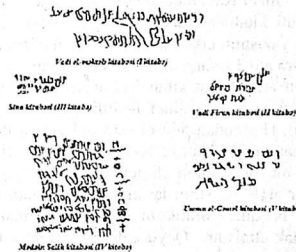
* Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.
E-mail: eyvazovaki@mail.ru

Gerı qayıdan ekspedisiya üzvləri hazırladıqları nəşrlərində "Sami əlyazmalarının" Şimali Haranda "Nabati əlyazmaları" bölməsini hazırlayan Enno Littmann müqəddimədə qeyd edir ki, Suriya ərazisində aparılmış tədqiqat zamanı tapılan qədim nabati əlyazmalarının hamısı İordan çayının şərq hissəsində aşkar edilmişdir. Tapılan 107 nümunənin 101-nin müəllif tərəfindən köçürülmüşdür [13, s.7].

İslamdan əvvəlki dövrə aid ən məşhur kitabələr. Cahiliyyə dövrü ərəb şeirinin tədqiqatçısı Nəsrəddin əl-Əsəd tarixi xronologiyaya əsasən İslamdan əvvəlki dövrə aid aşkarlanmış ərəbdilli kitabələr 3 qrupa bölür:

1. Miladi üçüncü əsrə aid kitabələr.
2. Miladi dördüncü əsrə aid kitabələr.
3. Miladi altıncı əsrə aid kitabələr.

Alim birinci qrupa 5 (Sina yarımadasında Vadı əl-Məktəbdə aşkar olunan tarixi miladın 210-cu ilinə, Vadi Firanda 230-cu ilə və 253-cü ilə aid 3 kitabə, Hicr (Madain Salih) 267 -ci ilə, Ummu əl-Cəmoldə - Hərranda tarixi daşqıq məlum olmayan, lakin De Vogue və Littmannın 270- ci ilə aid etdikləri kitabə), ikinci qrupa 1 (miladi 328-ci ilə aid ən-Niməra kitabəsi), üçüncü qrupa isə 2 kitabə (miladi 511-ci ilə aid Zabəd və 568-ci ilə aid Hərran əl-Ləcə kitabəsi) daxil etmişdir [4, s.25-29].

Mənbə: [4, s.26]

Ərəb yazısının tədqiqatçısı əl-Cuburi qeyd edir ki, İslamdan əvvəlki əsrlərdə ərəb yazısı ilə yazılmış kitabələrə gəlince, onların sayı

dördüdü. İlk kitabə Zabəd kitabəsidir (نقش زيد). Aşkar olunduğu yerin adına uyğun olaraq belə adlandırılıb. Fərat çayı ilə Qansareyn arasında Hələbin cənub-şərqində yerləşir. Hal-hazırda Bolqarıstanın Brussel şəhərində muzeydə saxlanılır. Kitabə 3 dildə - siryani (sol), yunan (sağ), və ərəb (aşağıda, sadəcə bir sətir) dillərində yazılmışdır, tarixi miladdan sonra 511-512-ci illərə aid edilir. Kitabədə kilsəni tikən 3 şəxsin adı

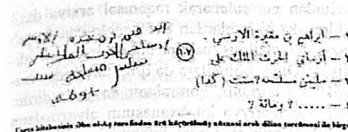
yazılmışdır [14, s.51; 15; 16, s.132].

Şəkil 1. Zabəd kitabəsi

Mənbə [15, s.3]

İkinci kitabə Useys (نقش ايسيس) adı ilə məlumdur. Dəməşqin cənub-şərqində 105 km uzaqlıqda yerləşən dağın adına uyğun olaraq adlandırılıb [17, s.243]. Əl-Cuburi kitabonin Suriyada arxeoloji qazıntıları apararaq tapılan tədqiqat ekspedisiyası tərəfindən 1965-ci ildə, müasir dövr yazılı abidələrin tədqiqatçısı Zakəriyyə Muhammad isə 1964-ildə [18, s.2] tapıldığını bildirir. Kitabə ərəb dilində olan 4 sətirlik mətnəndə ibarətdir. Bu kitabonin yazıldığı hərflər Zabəd kitabəsinin hərfləri ilə oxşardır. Kitabə sonuncu cahiliyyə ərəb kitabəsi hesab olunur [14, s.52-53]. Onun tarixi miladi 528-ci ilə aiddir [19, s.41-42].

Kitabonin ilk əlyazma nüsxəsi Muhəmməd Fərac Əbu əl-Aş tərəfindən Beyrutun "əl-Bəas" qəzetində 1964-cü ildə ərəb dilinə tərcüməsi ilə nəşr olunur. Lakin o, sonuncu sətirin qarşısında sual işarəsi qoyur. Sual işarəsi kitabonin tarixi ilə bağlı idi. Nəhayət, Adolf Qrohman həmin tarixi müəyyənləşdirir. Əlli ildən sonra yenidən kitabonin oxunmasına qayıdır. Bu zaman bəzi dəyişikliklər edilir. Biz Zakəriyyə Muhammadın bir bərədə bir yazısına [18] rast gəldik. Burada tədqiqatçı kitabonin oxunmasına yenidən qayıdır. Qeyd edir ki, biz heç düşünməzdik ki, bu kitabə 50 il bizi aldada bilər. Araşdırma zamanı alim maraqlı faktlar ortaya qoyur.

Mənbə: [18, s.3]

Qədim ərəb yazılı abidələrinin müasir tədqiqatçısı Zakəriyyə Muhammad "Nuquş ərəbiyyə qabla-l-İsləm" (İslamdan əvvəlki ərəb kitabələri) əsərində 4 qədim kitabonin yenidən oxunmasına qayıdır. Burada sıralama əsasında birinci yerdə tarixi miladi 80-125- ci illərə aid olan Ayn əl-Murayfiq (عين الريفيق) (Ayn əbədət (عين عديت)) kitabəsidir. Kitabə 6 sətirdən ibarətdir, nabati hərfləri ilə yazılıb. 3 sətir nabat-arami dilində, iki sətir ərəb dilində yazılmış, 6-cı sətir isə kitabəni yazanın imzasından ibarətdir. Burada bəzilər onun nabati, bəzilər isə ərəb dilində yazılmasını söyləyirlər. Kitabə 1979-cu ildə Fəlostinin ən-Naqəb ərazisində nabati şəhərlərinin birində aşkar edilmişdir. Bu kitabə ən qədim ərəb şeir nümunəsi hesab edilir. Belə ki, ərəb şeirinin təvill bəhrində yazılmış mərsiyədir. Zakəriyyə Muhammad abidənin əhəmiyyətindən danışarkən vurğulayır ki, bu kitabə əslində ərəb dilinin qaydalarının, dilin özünün inkişafının İslamdan 500 il əvvəldən də qabaqkı dövrlərə qayıtdığını bildirir. Belə bir poeziya nümunəsinin yazıya alınması üçün dilin özü və normaları inkişaf dövrünün keçməli idi. Bu kitabə göstərir ki, cahiliyyə şeirinin və Quranın ərəb dili Hicazda və ya başqa bir ərazidə mövcud olan məhəlli dil deyildir. O geniş coğrafiyanı əhatə edən nüfuzə malik idi [20, s.54].

Üçüncü kitabə Hərran kitabəsidir (نقش حوران). Dəməşqin cənubunda Hərran ərazisində yerləşən kilsə xarabalıqlarında tapılmışdır. Kilsə qapısı üzərində olan daşın üzərində oyulmuşdur [5, s.192]. Kitabə iki dildə - yunan və ərəb dilində yazılmışdır [32]. Tarixi miladi 568-ci ilə gedib çıxır. İslam dövrü ərəb dilinə və ərəb yazısına ən yaxın olan abidələrdən biri hesab olunur.

Dördüncü kitabə Umm əl-Cəməl 2 (الم الحمال الثاني) adı ilə məlumdur. Bu yazılı abidə Suriya ərazisində Double Church adlandırılan

kilsə ətrafında miladi tarixi ilə 1904-1905-ci illərdə Priston Arxeologiya Universitetinin ekspedisiya qrupu tərəfindən Suriyada aşkar edilmişdir. Littmann hesab edir ki, bu kitabə bəzi xristian ərəblər tərəfindən yazılmışdır [13, s.1].

Kitabə daşqı tarixi bilinməyən və əksər mütəxəssislərin miladın VI əsrinə aid etdikləri 4 ərəbdilli kitabədən biridir [21, s.14].

Əl-Cuburi kitabə ilə bağlı qeyd edir ki, biz bilmirik bu tarixin təklif edilməsi nə ilə bağlıdır. Yəqin o, kitabənin tapıldığı kilsənin tikildiyi memarlıq üslubunun tədqiqatı və ya kitabədəki ərəb hərflərinin tapılan digər mətnlərdən fərqli olaraq 8 piqra hərflorinə daha yaxın olmasına görə belə müəyyənləşdirilib. Kitabə 5 sətirdən ibarətdir [14, s.54-55].

Ərəb dilinin mövcudluğuna dalalət edən ən qədim kitabə. Məlumdur ki, ərəb dilinin mövcudluğuna dalalət edən ilk ən qədim kitabə ərəb padşahı İmruul Qeys bin Omanın qəbrində tapılan kitabədir. Kitabə ən-Nəməradə -Suriyanın ərazisində Rina Dusunun rəhbərlik etdiyi fransız arxeoloji ekspedisiyası qrupu tərəfindən 1901-ci ildə kiçik təpənin üzərində bir tikintinin xarabalıqları arasında bəzalt daş üzərində aşkar olunmuşdur. 1902-ci ilin əvvəlində Dusu clan edir ki, kitabə miladın 328-ci ilinə aiddir. O, İslamdan təqribən 300 il əvvəl yazılmışdır, dili ərəb dilidir. Lakin piqra yazısı ilə yazılmışdır və tikinti bir ərəb kralının məzarıdır. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, bu kitabə ərəb dili tarixində ən məşhur kitabədir. Kitabə 50-dən artıq sözün olduğu 6 sətirdən ibarətdir [20, s.7-10].

Müasir dövrdə qədim ərəb yazı nümunələrinin öyrənilməsi. Qeyd edək ki, hal-hazırda qədim irsin öyrənilməsi ilə əlaqədar ərəb ölkələrinin özlərində də alimlər və tədqiqatçılar qədim kitabələrini, mətnlərinin tədqiqatı ilə məşğul olurlar. Nabati dili ilə bağlı araşdırmalar zamanı Kral Səud Universitetinin professoru Süleyman bin Abdurrahim əl-Zeyyibin xeyli tədqiqatlarının olmasının şahidi olur. "Nabati dilinin qrammatikası" kitabının da müəllifi odur. [22].

Həmçinin Beatris Qrendlerin "The development of arabic scripts from the Nabaeen Era to the First Islamic century according to dated Texts" [23] əsəri də qədim ərəb yazılı abidələri

nin tədqiqi üçün çox dəyərli mənbələrdəndir. Kitabda ərəb yazılı abidələrin tədqiqi olunmuş, qədim dövrdə İslamın yaranmasına qədər ərəb yazısının inkişafı izlənmiş, kitabələrin dili açıqlanmışdır. Hal-hazırda bütün dünyada qədim sivilizasiyanın bir parçası olan qədim dövr ərəb epigrafikasının öyrənilməsinə, irsin qorunmasına maraqla və diqqət artırılmışdır. Ən böyük layihələrdən biri isə DASI – Digital Archive for the Study of pre-Islamic Arabian Inscriptions (İslamdan əvvəlki ərəbdilli əlyazmalarının öyrənilməsi üçün rəqəmsal arxiv) hesab olunur. Layihədə dünyanın hər yerində – Avropa, ABŞ, Yəmən muzeylərində saxlanılan İslamaqədər qədim ərəbdilli epigrafik nümunələri bir yerə – onlayn verilənlər bazasında toplayaraq onların mütəxəssislərə əlçatan olması üçün rəqəmsal arxivini yaratmağa nəzərdə tutulur [24].

Sami dünyasına məxsus 18500 İslamaqədər yazılı mətnlərdən ibarət əlyazma və kitabələr kolleksiyası Pizan Universitetinin işçi qrupu

tərəfindən nömrələnərək rəqəmsal arxivə daxil edilmişdir ki bunlardan 8150 mətn cənub ərəb yazısı ilə yazılmış mətnlər bölməsinə daxil edilmişdir. Digər bölmələrdə də qrup tərəfindən materiallar hazırlanır, nömrələrin və yerləşdirilir. [25] İsgəndəriyyə kitabxanasının əlyazmalarının və kitabələrin rəqəmsal kitabxanasına da rast gəlmək mümkündür [26].

Nəticə. Mənbələrə nəzər saldıqdan sonra bir daha şahidi olduq ki, ərəblərdə yazının zaman-zaman inkişaf etməsi, yeni yazı formalarının yaranmasına baxmayaraq, mütəxəssislərin rəyinə görə, ərəbdilli qədim yazılı abidələr dövrümüzə qədər əsəy qəlib çatmışdır. Təbii ki, bunun da bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Lakin biz hazırkı məqalə çərçivəsində ərəb epigrafikası haqqında müəyyən dərəcədə rəy yaratmağa çalışdıq. Gəldiyimiz nəticəyə əsasən, ərəblər öz qədim irslərini, folklorlarını, tarixlərini, qələmə almağa o qədər də meyilli olmamışlar.

ƏDƏBİYYAT

1. M.Adilov. Azərbaycan paleoqrafiyası. Bakı, "Elm", 2009.
2. جواد علي، المفصل في تاريخ العرب قبل الإسلام، 2018، ص. 2410.
3. Source :www.almeshkat.net
4. توفيق برو. تاريخ العرب القديم، دار الفكر دمشق، الطبعة الثانية، 1417هـ/ 1996م، ص 334.
5. الخامسة، سنة 1978، ص 735. نصر الدين الأسد. مصادر الشعر الجاهلي و قيمتها التاريخية. دار المعارف، القاهرة، الطبعة 1978.
6. إسرائيل ولفسون. تاريخ الخط السامية، الطبعة الأولى، مصر، 1348 – 1929، ص. 300.
7. الدكتور محمد عباس حمودة. تطور الكتابة العربية، دار النهضة الشرق، دار الرفاه، القاهرة، 1414هـ.
8. حنا الفخوري. الجامع في تاريخ الأديب العربي. الأدب القديم. دار الجيل، بيروت- لبنان، سنة 1985م، ص. 1087.
9. الشيخ نسيف و هيئة الخازن. من المسلمين إلى العرب. منشورات دار مكتبة الحياة بيروت- لبنان، سنة 1962 م، ص. 204.
10. المعارف، القاهرة، 436 م. الدكتور شوقي ضيف. تاريخ الأدب العرب العصر الجاهلي. الطبعة الثانية والثلاثون، دار
11. O.H.Редькин. Арабская письменность до и после Ислама. Вестник СПбГУ. Сер.13. 2012. Вып.2.
12. Joseph Naveh. Early history of the alphabet. An introduction to West Semitic epigraphy and palaeography. The Magnes Press. The Hebrew University. Jerusalem, 1997.
13. Nabia Abbott. The rise of the North Arabic script and its Kuranic development. With a full description of the kuran manuscripts in the Oriental Institute. The University of Chicago press, 1939.
14. Enno Littmann. Section A. Nabatean inscriptions from The Southern Hauran. Late F-J. Brill. Publishers and printers. Leyden, 1914.
15. سهيلة زيلين الجبوري. أصل لفظ عربي وتطوره حتى نهاية العصر الأموي، بغداد، مطبعة الأديب ليدن، 1977، ص. 184.
16. اسماء صلاح مهني محمد الموسوي. لراي الحديث عن أصل لفظ قروي. دروس في الجدل و لخرقة لفرحة قائله. 2014. www. Uobabylon.ed.iq
17. الفخيني ناصر السيد محمود. منشأ الخط العربي و تطوره لغاية عبد الخلفاء الراشدين. سومر. سنة 1947 م. ج 1، ص. 132.
18. حاطوم نور الدين . قصر جبل سين الأموي، مجلة الحريات الأثرية السورية، عدد 13 سنة 1963، ص. 243.
19. زكريا محمد. إعادة قراءة نقش أمسين نقش أمسين https://www.academia.edu/10138199/
20. صلح بن إبراهيم الحسن. الكتبة العربية من النقوش إلى الكتاب المخطوط. دار الفيلس الثقافية. الرياض، سنة 2003، ص. 484.
21. زكريا محمد. نقوش عربية قبل الإسلام. الطبعة الأولى، سنة 2015، ص. 110.
22. احمد يوسف الخط الكوفي. الرسالة الثانية، ص. 32.
23. A.Grohmann. Arabische palaeographic. (vien 1971), Teil 11.
24. سليمان بن عبد الرحمن النقيب. قواعد اللغة النبطية. مكتبة الملك فهد الوطنية. الرياض، 2011، ص.

24. Beatrice Gruendler. The development of the arabic scripts. From the Nabatean Era to the First Islamic Century According to Dated Texts: Harvard Semitic studies 43, Atlanta: Scholars press, 1993, p.171.
25. www.dasi.cnr.it
26. عمران عبد الله مشروع ارفعة الكترونية لنقوش اللغة العربية القديمة https://www.aljazera.net/news/cultureandart/201919/4/1
27. http://inscriptionslibrary.bibalex.org/Presentation/FilterPage.aspx?lang

ANCIENT ARABIAN WRITTEN MONUMENTS DATING BACK TO THE PRE-ISLAMIC PERIOD

Summary

Information about the history of any nation is firstly transmitted through written monuments that are considered as material evidence. This article is devoted to the written monuments relating to ancient writing examples of the Arab people, who came to the history stage with Islam and are one of the oldest nations in the world. Here, the Arab's attitude towards writing and the way of Arabic writing development in the pre-Islamic period are briefly considered, the most important written monuments of Arabic epigraphy, their research, digital resources of the manuscript and written monuments are being studied and information about them is provided.

Key words: Arabic writing, inscriptions, manuscripts, el-Zebed, el-Useye

АРАБСКИЕ ПИСЬМЕННЫЕ ПАМЯТНИКИ ДОИСЛАМСКОГО ПЕРИОДА

Резюме

Информация об историческом пути, пройденном определенным народом, представляется письменными памятниками, являющимися материальным доказательством. Настоящая статья посвящена письменным памятникам, относящимся к древним письменным примерам арабского народа, считающегося одним из древних народов мира и появившегося на исторической арене вместе с появлением ислама. Здесь дается информация об отношении арабов к письменности, прослеживается путь развития арабской письменности, изучаются важные ресурсы арабской эпиграфии, их исследования, цифровые ресурсы рукописей и письменных памятников.

Ключевые слова: арабское письмо, надписи, рукописи, Эль-Зебед, Эль-Усейе